

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2026.26.1.111-122>

John Locke in Polish Pedagogy

John Locke w pedagogice polskiej

Jan Wnęk

Abstract

John Locke is one of the most important classics of world pedagogy. His views, set forth in his book *Thoughts on Education*, strongly influenced the development of educational ideas in other countries, including Poland. This article explores the fundamental issues surrounding Polish interest in Locke's pedagogy from the Enlightenment to the present day. Attention is drawn to, among other things, Polish translations of *Thoughts on Education* and the content of textbooks on the history of education. Articles published in journals also played a significant role in popularizing knowledge of Locke's pedagogical thought. Various Polish authors, including seasoned experts in the history of education, commented on the English pedagogue's educational concepts. Most of them highly valued Locke's pedagogical views, seeing them as original educational theses.

Keywords: John Locke. History of Education. Classical Pedagogy. Reception of Foreign Pedagogical Ideals.

Wstęp

Wśród wielu pedagogów, którzy na przestrzeni stuleci budowali fundamenty nowożytnej myśli pedagogicznej John Locke zajmuje szczególne miejsce. Ten znakomity angielski filozof, lekarz, polityk oraz ekonomista opublikował w 1693 r. dzieło pt. *Myśli o wychowaniu*, które dzięki swej nowatorskości i głębi ujmowania problemów pedagogicznych stało się jednym z najważniejszych w dziejach refleksji nad sprawami wychowawczymi. Podglądy na edukację i wychowanie jakie zawarł w swojej pracy silnie bowiem oddziaływały na kształtowanie się myśli pedagogicznej pedagogów z różnych państw. Wielu bowiem wychowawców widziało w *Myślach o wychowaniu* źródło inspiracji do pracy z dziećmi oraz młodzieżą. Dzieło to szybko przetłumaczone zostało na język francuski, a z języka francuskiego na inne języki i tym samym stało się znane w różnych krajach. Również polscy pedagodzy wykazywali żywe zainteresowanie poglądami pedagogicznymi angielskiego myśliciela. Począwszy od okresu oświecenia aż po czasy obecne ukazują się w Polsce prace, które nawiązują do *Myśli o wychowaniu*, udanie popularyzując zawarte w tej książce idee pedagogiczne. Ważne znaczenie ma

fakt, że o myśli edukacyjnej Locke'a piszą autorzy podręczników do historii wychowania, czym przyczyniają się do jej upowszechniania wśród studentów kierunków pedagogicznych. Przyjrzyjmy się zatem po krótkce jak na przestrzeni stuleci nawiązywano w Polsce do pedagogiki Locke'a.

W XVIII wieku

W XVIII stuleciu zaszły duże zmiany w polskiej oświacie. Po okresie upadku szkolnictwa w czasach rządów władców z dynastii Wettinów zaczęło ono się dzwigać pod wpływem reform przeprowadzonych przez Komisję Edukacji Narodowej. Już wcześniej, bo w 1740 r. pijar Stanisław Konarski założył w Warszawie dla synów magnackich i szlacheckich ekskluzywną szkołę Collegium Nobilium, która położyła fundamenty pod kształcenie polskich elit. W tym czasie dzieło Locke'a o wychowaniu było znane już polskim pedagogom, którzy czytali je w języku francuskim. Pierwszego tłumaczenia na język polski *Myśli o wychowaniu* dokonał w 1781 r. pijar Edmund Truskolawski.

Przed dokonaniem przekładu *Myśli o wychowaniu* na język polski były one, jak już wspomniano, dostępne polskim czytelnikom w języku francuskim. Przypuszcza się również, że angielskie wydania tej pracy znajdowały się w posiadaniu niektórych rodzin magnackich. Treść dzieła Locke'a mogła być także poznawana, tak jak *Emil* Jana Jakuba Rousseau, podczas podróży Polaków za granicę. *Myśli o wychowaniu* mógł poznać podczas pobytu za granicą Stanisław Konarski, którego kształtujące się poglądy pedagogiczne były w niektórych momentach zbieżne z myślą pedagogiczną angielskiego filozofa. Widoczne to było m.in. w programie kształcenia jaki Konarski wprowadził w Collegium Nobilium i w formach wychowania preferowanych w tej szkole, które nawiązywały do idei wychowania gentlemana. Wskazania wychowawcze Locke'a znalazły swe odzwierciedlenie również w działalności Szkoły Rycerskiej, która rozpoczęła swą działalność w 1765 r. z inicjatywa króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. W tej szkole dbano o wychowanie fizyczne uczniów, ich właściwe odżywianie a cel wychowawczy zawierał podobne treści jak w *Myślach o wychowaniu*. Szkoła Rycerska miała przygotować swych wychowanków do aktywnego uczestnictwa w życiu publicznym, wyrobić w nich takie cechy jak odpowiedzialność, prawdomówność, uczciwość. Także twórcy powstałej w 1773 r. Komisji Edukacji Narodowej korzystali ze wskazań pedagogicznych Locke'a, co było widoczne m.in. w programie wychowania obywatelskiego. Niektóre idee pedagogiczne angielskiego filozofa były widoczne w pracy Grzegorza Piramowicz pt. *Powinności nauczyciela* wydanej w 1787 r., a więc już po dokonaniu przekładu na język polski *Myśli o wychowaniu*. Piramowicz wyrażał podobne poglądy do Locke'a w zakresie zdrowia, hartowania ciała, współpracy pedagogicznej nauczycieli z rodzicami czy wychowania moralnego (Mrozowska, 1959, s. L-LXV).

Wiek XVIII przyniósł zatem namysł polskich pedagogów nad myślą edukacyjną Locke’a. Nawiązania do idei edukacyjnych tego angielskiego autora wystąpiły w polskich pracach upowszechniających wiedzę o teorii i praktyce wychowania. Polscy autorzy bez wątpienia cenili obcą myśl pedagogiczną okresu oświecania, chętnie nawiązywali nie tylko do *Myśli o wychowaniu* Locke’a, ale i również do dzieła *Emil, czyli o wychowaniu* Jana Jakuba Rousseau. W zagranicznej literaturze pedagogicznej szukano wówczas inspiracji dla własnej pracy pedagogicznej, która wymagała roztropności i wielkiego nakładu sił. Wierzono, że racjonalnie prowadzona oświata może być ważnym czynnikiem w walce o utrzymanie niepodłego bytu Rzeczypospolitej, odbudowie jej silnej pozycji po upadku w czasach saskich.

W latach 1795 – 1918

Trzeci rozbiór Polski dokonany przez Prusy, Rosję i Austrię w 1795 r. przekreślił istnienie państwa polskiego na okres 123 lat. Istniał jednak naród polski, który w skomplikowanych warunkach rusyfikacji i germanizacji walczył o przetrwanie. Rozwijała się polska myśl pedagogiczna, która w niektórych obszarach nawiązywała do europejskiej myśli edukacyjnej. Niektóre z tych prac popularyzowały poglądy Locke’a na wychowanie, podając, że odegrał on wielką rolę w szerzeniu nowych idei edukacyjnych. Wśród polskich pedagogów tego okresu panowało przekonanie, że *Myśli o wychowaniu* zawierają cenny przekaz pedagogiczny, który godzien jest uwzględnienia w procesie wychowania dzieci i młodzieży. Poza tym polska myśl pedagogiczna okresu niewoli narodowej poszukiwała nowych inspiracji i chętnie nawiązywała do zagranicznych klasyków pedagogiki.

W 1801 r. ukazało się drugie tłumaczenie na język polski *Myśli o wychowaniu*. Autorem tłumaczenia był Jan Znosko. Nie był to jednak wierny przekład tego utworu. Pedagogiką Locke’a interesował się najwybitniejszy polski pedagog i filozof romantyzmu Bronisław Ferdynand Trentowski. W swym obszernym dziele *Chowanna* wydanym w 1842 r. scharakteryzował poglądy Locke’a, przypominając jego zalecenia odnośnie hartowania dzieci, stosowania kar i nagród w wychowaniu, nauczania religii. Trentowski streścił zapatrywania angielskiego filozofa odnośnie nauczania poszczególnych przedmiotów, przytoczył jego opinie co do ważności kształcenia w poszczególnych obszarach. Autor *Chowanny* stwierdzał, że Locke „był pierwszy, który z nauki wychowania zrobił udzielną systematyczną umiejętność i nazwał ją pedagogiką. Rozszedł się więc rozgłos po całej ówczesnej Europie, że on odkrył nową i bardzo pożyteczną naukę. Już ta sama okoliczność stała się powodem, że dzieło jego, na wszystkie nowoczesne języki przełożone, rozbiegło się po całym świecie i wielką sprawiły w nim odmianę. Jego zasady wychowania były utworem i potrzebą wieku” (Trentowski, 1970, s. 673). Trentowski był bez wątpienia pod dużym wrażeniem oryginalnej myśli pedagogicznej Locke’a. Wspominał przy tym, że ideami edukacyjnymi angielskiego filozofa nadal żywo interesują się

pedagodzy z wielu państw, widząc w nich cenne źródło inspiracji pedagogicznych. Po Trentowskim głos w sprawie znaczenia myśli pedagogicznej Locke'a zabrał Jan Władysław Dawid – wybitny polski pedagog i psycholog przełomu XIX i XX w. Swoje uwagi na temat koncepcji edukacyjnych Locke'a opublikował w „Przeglądzie Pedagogicznym” (Dawid, 1883). Opinie Trentowskiego i Dawida o twórczości pedagogicznej Locke'a były bez wątpienia ciekawymi przyczynkami do dokładniejszego zapoznania się z myślą pedagogiczną tego angielskiego filozofa. Obydwaj autorzy wiedzę o Locku czerpali z zagranicznego piśmiennictwa naukowego, które było już wówczas rozległe i bogate treścią.

Na początku XX w. wkład w popularyzację wiedzy o Locku wnieśli autorzy podręczników do historii wychowania. Poczytną pracą była *Historia pedagogii dla użytku seminariów nauczycielskich* autorstwa Franciszka Majchrowicza. Opisane w niej zostały problemy dotyczące wychowania moralnego, fizycznego i umysłowego. Autor oprócz zachwyty dla myśli pedagogicznej angielskiego filozofa zawarł w swej pracy także elementy krytycznej oceny niektórych postulatów wychowawczych. Uważał, że do wad pedagogiki Locke'a należy to, iż „nie dba o kształcenie wyobraźni i uczuć estetycznych, nie uznaje sztuki jako środka kształcącego, że wreszcie zbyt przypisuje znaczenie wychowaniu domowemu na niekorzyść publicznego” (Majchrowicz, 1901, s. 110). Kilka lat po podręczniku Majchrowicza ukazał się *Zwięzły podręcznik historii pedagogii z szczególnym uwzględnieniem historii pedagogii w Polsce oraz nowych prądów w czasach ostatnich*, napisany przez Kazimierza Królińskiego. W tej pracy niewiele zostało zawartych informacji na temat myśli pedagogicznej Locke'a, zostały bowiem podane tylko podstawowe informacje o jego ideach edukacyjnych (Króliński, 1907, s. 38-39). Niedługo przed wybuchem pierwszej wojny światowej ukazała się we Lwowie napisana przez Franciszka Bizonia *Historia wychowania ze źródeł czerpana*. Książka zawierała fragmenty *Myśli o wychowaniu*, według polskiego wydania z 1801 r. (Bizoń, 1913).

Czasy niewoli narodowej były więc owocne pod względem popularyzacji poglądów pedagogicznych Locke'a. Ówczesne rozważania Trentowskiego i Dawida, a także pierwsze podręczniki do historii wychowania spopularyzowały zasadnicze wiadomości o myśli pedagogicznej angielskiego filozofa. Należy jednak zaznaczyć, że w okresie rozkwitu pozytywizmu to nie Locke były w centrum zainteresowania polskich pedagogów tylko jego rodak Herbert Spencer, którego myśl naukowa robiła wówczas błyskotliwą karierę. Z kolei na przełomie XIX i XX w. polscy pedagodzy coraz intensywniej interesowali się ruchem nowego wychowania. Głoszone przez jego twórców idee szybko stawały się popularne i wypierały założenia tradycyjnej pedagogiki.

W okresie 1918 – 1939

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. stworzyło nowe warunki do rozwoju oświaty i badań pedagogicznych. Polska nauka przestała być już uzależniona od zaborców i mogła w pełni rozwijać się w niepodległym

państwie. Ówczesni pedagodzy nawiązywali kontakty z zagraniczną nauką, brali udział w konferencjach naukowych. Na polski rynek wydawniczy trafiały przekłady zagranicznej literatury pedagogicznej, które znacząco wzbogaciły znajomość obcych idei edukacyjnych. W polskich ośrodkach akademickich rozwijały się badania nad historią wychowania. Zdołano w tym okresie zgłębić stan dotychczasowej wiedzy o dziejach oświaty polskiej i oświaty w innych krajach. Udanie popularyzowano myśl klasyków pedagogiki, w tym idee pedagogiczne Locke'a. Przedstawiano go jako przodownika myśli pedagogicznej na Zachodzie Europy w czasach nowożytnych (Osterloff, 1918).

Już na początku okresu niepodległości Władysław Kozłowski opublikował pracę pt. *Stanowisko Locke'a w historii pedagogiki w świetle współczesnych jej dążeń*. Ta licząca ponad 20 stron praca podała sporo informacji o poglądach pedagogicznych Locke'a, przedstawiała jego stosunek do współczesnej mu teorii oraz praktyki pedagogicznej. Autor dostrzegał związki m.in. między poglądami pedagogicznymi Jana Amosa Komeńskiego i Locke'a (Kozłowski, 1919). Rozprawa Kozłowskiego była bez wątpienia interesującym przyczynkiem do spopularyzowania w Polsce zasadniczych idei pedagogicznych zawartych w *Myślach o wychowaniu*. Podkreślała, że poglądy pedagogiczne angielskiego filozofa zasadniczo wpłynęły na twórczość późniejszych pedagogów, w tym na idee pedagogiczne wybitnego przedstawiciela oświecenia Jana Jakuba Rousseau. Kozłowski przytaczał różne opinie obcych autorów na temat pedagogiki Locke'a. Wynikało z nich, że jego myśl edukacyjna jest różnie oceniana.

Wybitnym znawcą dziejów oświaty i wychowania był Stanisław Kot. Jako profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego napisał cenne rozprawy, które szeroko spopularyzowały wiele zagadnień związanych z przeszłością szkolnictwa i wychowania. W upowszechnieniu wiedzy o poglądach pedagogicznych Locke'a szczególną rolę odegrały opracowania podręcznikowe Kota. Zawierały one szczegółową charakterystykę poglądów pedagogicznych zawartych w *Myślach o wychowaniu*. Autor ukazywał znaczenie Locke'a w dziejach nowożytnej kultury, zaznaczając, że jego dzieło o wychowaniu jest kwintesencją całościowych rozmyślań i doświadczeń pedagogicznych. Kot przytaczał opinie Anglika na temat edukacji gentlemana, jego wychowania moralnego, fizycznego i intelektualnego. Omówił następnie stosunek Locke'a do kar oraz zaproponowany w *Myślach o wychowaniu* praktyczny kierunek kształcenia. Nie ulega wątpliwości, że Kot widział w dziele Locke'a pionierską i wybitną rozprawę na temat wychowania: „Można śmiało powiedzieć, iż od czasu starożytnych Greków, kiedy to sposób wychowania kształtował się na podstawie żywych potrzeb życia, nikt dotąd nie okazał w dziedzinie teorii pedagogicznej tyle poczucia rzeczywistości, nikt nie ułożył programu wychowawczego tak użytecznego dla społeczeństwa, które miał przed oczyma, co Locke” (Kot, 1934, s. 347). Kot podkreślał, że *Myśli o wychowaniu* czytane były nie tylko przez fachowców. Poczytność tej książki była bardzo duża w oświeceniowej Europie. Treści w niej zawarte dawały impuls innym pedagogom do gruntownego namysłu nad sprawami

wychowania. Rzetelne omówienie przez Kota myśli pedagogicznej Locke'a służyło w późniejszych latach innym historykom wychowania za wzór. Często nawiązywali oni do ocen zawartych w podręczniku przez krakowskiego uczonego.

Dla pełnego poznania treści *Myśli o wychowaniu* bardzo istotne znaczenie miał nowy przekład tego dzieła dokonany przez Mariana Heitzmana. Praca ta ukazała się w 1931 r. nakładem Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego i była pierwszym przekładem tego utworu bezpośrednio z języka angielskiego. Tłumacz poprzedził dzieło wstępem i opatrzył je komentarzami (Locke, 1931). Był to bez wątpienia cenny nabytek dla polskich pedagogów, którzy czytali ten utwór i zalecali go jako lekturę studiującej młodzieży. Nowy przekład *Myśli o wychowaniu* był wówczas koniecznością, ponieważ dawne tłumaczenia z końca XVIII stulecia i początku XIX w. były już przestarzałe i nie oddawały w pełni przekazu myśli pedagogicznej angielskiego filozofa. Okres międzywojenny był owocny w przyswajanie językowi polskiemu dzieł klasyków pedagogiki. Oprócz dzieła Locke'a przetłumaczono także m.in. prace pedagogiczne J. A. Komeńskiego i J. J. Rousseau.

W czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1945 – 1989)

Po zakończeniu drugiej wojny światowej nastał trudny czas dla rozwoju polskiej nauki. Polska znalazła się bowiem w strefie wpływów Związku Radzieckiego i musiała realizować narzucane przez decydentów z Moskwy wytyczne odnośnie kierunków kształtowania się badań naukowych i kultury. Niektórzy historycy badający wówczas przeszłość oświaty i wychowania interpretowali dzieje edukacji zgodnie z wytycznymi historyków marksistowskich. Prowadziło to do wypatrzenia i błędnej analizy kształtowania się myśli pedagogicznej na przestrzeni stuleci. W tym trudnym okresie udało się jednak wydać prace, które przybliżyły czytelnikom zasadniczy przekaz idei pedagogicznych Locke'a.

Trzy lata po wojnie ukazał się w opracowaniu Hanny Pohoskiej *Wybór pism pedagogicznych* Locke'a (Locke, 1948). Wydarzeniem dużej wagi był nowy przekład *Myśli o wychowaniu*. Dokonał go Feliks Wnorowski a obszernym wstępem poprzedziła znana historyk wychowania Kamilla Mrozowska. Rozważania Mrozowskiej znacząco spopularyzowały idee wychowawcze Locke'a. Nikt do tej pory w Polsce tak wyczerpująco nie przedstawił i zinterpretował recepcji w Polsce poglądów na wychowanie i edukację angielskiego myśliciela. We wstępie znalazły się informacje biograficzne o Locku. Autorka większość swych analiz poświęciła jednak recepcji myśli pedagogicznej Locka w Polsce okresu oświecenia. Ukazała oddziaływanie treści pedagogicznych zawartych w *Myślach o wychowaniu* na idee edukacyjne Stanisława Konarskiego, Jędrzeja Śniadeckiego, twórców Szkoły Rycerskiej i Komisji Edukacji Narodowej. Mrozowska zwróciła uwagę na długofalowe oddziaływanie koncepcji pedagogicznych Locka: „Tak więc jeszcze w sto lat po śmierci angielskiego myśliciela poglądy jego promieniowały szeroko, wzbogacając teorie pedagogiczne wielu

narodów. Dziś jeszcze w obowiązujących w naszej praktyce zasadach i nakazach pedagogicznych odnajdujemy wiele z myśli rzuconych ongiś przez Johna Locke'a. Jest to najwymowniejszym świadectwem, jak cenny był jego wkład do ogólnego dorobku teorii i praktyki pedagogicznej" (Mrozowska, 1959, s. LXVII).

W latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku na polskim rynku wydawniczym ukazały się monumentalne podręczniki do historii wychowania. Zawierały one ogrom wiedzy na temat kształtowania się idei edukacyjno-wychowawczych w przeszłości, ale ujmowały niektóre problemy pedagogiczne zgodnie z założeniami historiografii marksistowskiej. Podręczniki opracowane wówczas przez Stefana Wołoszyna i pod redakcją Łukasza Kurdybachy przez wiele lat stanowiły dla studentów podstawową lekturę w przygotowaniach do egzaminu z historii wychowania. W *Dziejach wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie* opracowanych przez Wołoszyna przedstawione zostały postulaty Locke'a dotyczące wychowania gentlemana jako wyraz „zapatrywań i dążeń w dziedzinie wychowania angielskich średnich klas okresu po rewolucji z 1648 r. i po przewrocie z 1688 r.” (Wołoszyn, 1964, s. 167). Autor *Dziejów wychowania* dosyć szczegółowo scharakteryzował poglądy pedagogiczne Locke'a, zaznaczając, że były one skierowane do rodzącej się burżuazji, klasy panującej i odegrały wielką rolę w kształtowaniu się nowych prądów pedagogicznych doby oświecenia. Również Kurdybacha podkreślał wielką rolę idei pedagogicznych Locke'a w formowaniu pedagogiki oświeceniowej. Swoją rozdział w zredagowanym przez siebie podręczniku zatytułował *Pedagogika angielskiej rewolucji burżuazyjnej* i scharakteryzował w nim poglądy autora *Myśli o wychowaniu*. Omówił m.in. stosunek Locke'a do oświaty ludu, postulaty dotyczące wychowania gentlemana, jego wykształcenia. Podkreślał przy tym, że Locke działał „zgodnie z upodobaniami i poglądami bogatej arystokracji” (Kurdybacha, 1967, s. 552) i dążył do wychowania oraz wykształcenia synów pochodzących wyłącznie z klasy panującej. W charakterystykach poglądów pedagogicznych autora *Myśli o wychowaniu* dokonanych przez Wołoszyna i Kurdybachę daje się zauważyć przedstawienia niektórych faktów i postaci z historii wychowania w ujęciu marksistowskim.

Trudny okres powojenny przyniósł zatem polskiej pedagogice opracowania, które bez wątpienia upowszechniały wiedzę o Locku jako pedagogu. Dla recepcji jego myśli pedagogicznej wielkie znaczenie miało wydanie w nowym przekładzie *Myśli o wychowaniu* i poprzedzenie ich fachową przedmową. W omawianym okresie wydano w polskim przekładzie dzieła najważniejszych klasyków pedagogiki. Duże znaczenie miał fakt, że wstępy i komentarze do nich pisali dobrzy znawcy historii wychowania, którzy dokonywali pogłębionej analizy omawianego utworu. Polska literatura pedagogiczna została wówczas wydatnie wzbogacona o nowe dzieła napisane przez obcych pedagogów.

Po 1989 roku

W 1989 r. Polska uzyskała pełną suwerenność po wielu latach zależności od Związku Radzieckiego. Było to przełomowe wydarzenie w dziejach polskiego

narodu, który jako w pełni niezależny mógł prowadzić nową politykę naukową. Następował szybki rozwój szkolnictwa wyższego oraz progres w badaniach w zakresie nauk pedagogicznych. Bardzo znacząco wzrosła liczba studentów kierunków pedagogicznych, dla których konieczne stało się opracowanie nowych podręczników do historii wychowania. Ukazało się ich kilka. Autorzy tych prac podkreślają rolę jaką w dziejach myśli pedagogicznej odegrał J. Locke i wykazują, że jest on jednym z najważniejszych klasyków pedagogiki inspirujących swą myślą innych pedagogów do refleksji i działania. Oprócz podręczników ukazują się także publikacje naukowe popularyzujące poglądy pedagogiczne Locke'a. Nie są to jednak liczne prace. O wiele większym zainteresowaniem wśród badaczy cieszą się idee pedagogiczne przedstawicieli pedagogiki alternatywnej, a szczególnie włoskiej pedagogażki Marii Montessori.

Dobrym przyczynkiem do nowego spojrzenia na myśl pedagogiczną Locke'a był *Zarys historii wychowania* opracowany przez Kalinę Bartnicką i Irenę Szybiak. Praca ta została wydana w Warszawie w 2001 r. i szybko stała się cenną pomocą dydaktyczną dla studentów kierunków pedagogicznych. Autorki podkreśliły na początku swych rozważań, że Locke trwale zapisał się w literaturze pedagogicznej swymi rozważaniami na temat wychowania gentlemana. Zwróciły przy tym uwagę na różnorodność zainteresowań tego angielskiego myśliciela i nowatorskie ujęcie przez niego problemów edukacyjno-wychowawczych. Scharakteryzowały następnie postulaty Locke'a odnośnie wychowania fizycznego, moralnego i umysłowego. Były to podstawowe informacje o ideach zawartych w *Myślach o wychowaniu*. Bartnicka i Szybiak podkreślały, że *Myśli* zyskały wielką popularność: „Rozpropagowały racjonalne podejście do dziecka i jego wychowania, wpłynęły także na uformowanie się oświeceniowych ideałów wychowawczych” (Bartnicka, Szybiak, 2001, s. 123-124). *Zarys historii wychowania* przyniósł zatem czytelnikom zasadnicze informacje na temat koncepcji Locke'a wychowania gentlemana.

Jako prekursora głównych prądów pedagogicznych przedstawił Locke'a Stefan Ignacy Możdżeń, autor podręcznika *Historia wychowania do 1795*. Możdżeń podał dane biograficzne i opisał dokonania naukowe angielskiego myśliciela. Zauważał przy tym, że jego poglądy pedagogiczne zostały zbudowane w oparciu o doświadczenia z okresu młodości, kiedy przebywał w domu rodzinnym, oraz z czasów prowadzenia własnej działalności wychowawczej. Możdżeń omawiając wychowanie moralne, umysłowe i fizyczne proponowane przez Locke'a zauważał, że nikt przed nim wcześniej nie dokonał tak szczegółowej analizy problematyki wychowania fizycznego. Wskazywał, że traktat *Myśli o wychowaniu* autor „kieruje przede wszystkim do matek, które powinny podjąć się wychowania dzieci w domu [...] wierzył w moc wychowania że wychowanie tworzy ludzi. Wskazał on możliwości kształtowania ludzi poprzez program nauczania i wychowania. Podniósł znaczenie wychowania, jako najważniejszej czynności z wszystkich czynności ludzkich” (Możdżeń, 2005, s. 361). Autor podręcznika widział w rozważaniach pedagogicznych Locke'a nie tylko nowatorstwo, ale i również kontynuację idei pedagogicznych doby renesansu i XVII wieku.

Wysoko ocenianym podręcznikiem jest również *Historia wychowania* opracowana przez Stanisława Litaka. Autor podkreślał, że *Myśli o wychowaniu* nie są traktatem naukowym, ale zawierają zbiór rad dla wychowawców. W omawianym podręczniku treściwie omówione zostały poglądy Locke’a na wychowanie fizyczne, moralne i umysłowe. Litak oceniał, że angielski filozof „pragnął zrewolucjonizować i zdynamizować istniejącą pedagogikę” (Litak, 2008, s. 191), sugerował, że ważniejsze od kształcenia umysłu jest wychowanie, w którym należy stosować łagodność. Autor podręcznika wyjaśniał również na czym polegał utylitaryzm Locke’a w wychowaniu i kształceniu, zaznaczał także, że proponował on oświatę stanową pisząc o wychowaniu synów pochodzących ze szlachty, arystokracji i bogatego mieszczaństwa. Litak przekazał również wiadomości na temat programu szkolnego przewidzianego dla gentlemana. Ogółem ukazał całość zasadniczej problematyki pedagogicznej zawartej w myślach o wychowaniu.

W roku 2012 ukazał się w Krakowie podręcznik akademicki pt. *Z dziejów teorii i praktyki wychowania*, napisany przez wybitnego pedagoga Czesława Kupisiewicza. Również to dzieło upowszechniło wiedzę o poglądach pedagogicznych Locke’a. Autor podjął próbę zestawienia myśli pedagogicznej angielskiego filozofa z ideami pedagogicznymi J.A. Komeńskiego, zwracając uwagę, że Locke w porównaniu do czeskiego pedagoga był zwolennikiem wychowywania nie wszystkich lecz chłopców z warstwy arystokratycznej. Ci pedagodzy byli pierwszymi, jak zauważał Kupisiewicz, którzy usiłowali stworzyć określony system pedagogiczny i wnieśli niebagatelny wkład w rozwój teorii i praktyki pedagogicznej. Autor podręcznika przybliżył zasadnicze założenia wychowania moralne, fizycznego i umysłowego i wspominał o „czystej karcie” jaką zdaniem Locke’a stanowi umysł ludzki. Konkludował: „Locke żył w burzliwych czasach, w epoce licznych konfliktów religijnych, społecznych, ekonomicznych i militarnych, których był nie tylko świadkiem, lecz również aktywnym uczestnikiem. Teoria wychowania zawdzięcza mu przede wszystkim to, iż zwrócił uwagę na potrzebę badania analizowanych przez nią zjawisk i procesów przy użyciu metod empirycznych. Można go zatem uważać za prekursora pedagogiki eksperymentalnej, przeciwstawianej, zwłaszcza w połowie XX wieku, pedagogice i dydaktyce spekulatywnej” (Kupisiewicz, 2012, s. 129). Kupisiewiczowi imponowała bez wątpienia pedagogiczna erudycja Locke’a, to że był wychowawcą posiadającym praktykę edukacyjną.

Wiedzę o myśli pedagogicznej Locke’a zawartą w podręcznikach uzupełniają rozprawy naukowe. Wśród nich wyróżniają się publikacje Katarzyny Wrońskiej z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nowe rozważania przyniosła jej monografia *Pedagogika klasycznego liberalizmu w dwugłosie: John Locke i John Stuart Mill* (Wrońska, 2012). Taż autorka ogłosiła również artykuł *Uwagi o recepcji twórczości pedagogicznej Jona Locke’a w Polsce z perspektywy filozoficznej* (Wrońska, 2015) oraz książkę *John Locke o edukacji* (Wrońska, 2023). Przedmiotem zaciekawienia polskich pedagogów są problemy wychowania moralnego poruszone przez Locke’a w *Myślach o wychowaniu*. Artykuły na

ten temat ukazały się w „Biuletynie historii Wychowania” (Raniszevska-Wyrwa, 2014) oraz w „Kwartalniku Pedagogicznym” (Jurczyszyn, 2022). Powyższe publikacje wyraźnie pokazują, że wśród polskich pedagogów zainteresowanie myślą pedagogiczną Locke’a nie gaśnie, jest ono wciąż żywe.

Konkluzje

Myśl pedagogiczna Johna Locke’a najsilniej oddziaływała na polskie idee pedagogiczne okresu oświecenia. Z poglądów angielskiego pedagoga czerpali wybitni polscy pedagodzy tego okresu, działający jeszcze przed powołaniem Komisji Edukacji Narodowej jak i w trakcie jej działalności. Niektóre treści zawarte w *Myślach o wychowaniu* starano się przeszczepić na grunt polski, dając polskim dzieciom i młodzieży nowe pierwiastki wychowawcze. Mniejsze było u nas zainteresowanie ideałami wychowawczymi Locke’a w okresie zaborów, kiedy to uwaga skierowała się przede wszystkim na twórczość innego wybitnego angielskiego myśliciela Herberta Spencera. W dobie zaborów powstały pierwsze polskie podręczniki do historii wychowania, które podały nieco informacji o poglądach pedagogicznych Locke’a. Gruntownej charakterystyki poglądów tego pedagoga dokonał jednak w swym podręczniku dopiero Stanisław Kot w okresie międzywojennym. Wówczas także ukazało się nowe tłumaczenie na język polski *Myśli o wychowaniu*. Obszerne i naukowe komentarze tej pracy dokonała po drugiej wojnie światowej Kamilla Mrozowska dając czytelnikom interesujący obraz myśli edukacyjnej angielskiego filozofa. Należy wspomnieć, że Polska znajdowała się wówczas w strefie wpływów Związku Radzieckiego. Miało to negatywny wpływ na rozwój polskiej nauki, którą usiłowano sowyetyzować. Niektórzy autorzy krytycznie wypowiadali się o pedagogice twórców z krajów kapitalistycznych i deprecjonowali jej wartości poznawcze. Dopiero więc po 1989 r., kiedy Polska odzyskała pełną suwerenność państwową, zapanowała wolność wypowiedzi i ocen dokonań światowej pedagogiki. Wydano wówczas opracowania podręcznikowe, które upowszechniły i spopularyzowały myśl pedagogiczną wielu klasyków pedagogiki, w tym J. Locke’a. Studenci kierunków pedagogicznych mają zatem możliwość gruntownego zapoznania się z myślą edukacyjną dawnych stuleci, porównania jej do współczesnych idei wychowawczych.

Bibliografia

- BARTNICKA, K., SZYBIAK, I. (2001), *Zarys historii wychowania*, Żak, Warszawa.
- BIZOŃ, F. (1913), *Historia wychowania ze źródeł czerpana*, Nakładem autora, Lwów.
- DAWID, J. W. (1883), *John Locke jako pedagog*, „Przegląd Pedagogiczny”, nr 4, 6, 7, 10.

- JURCZYSZYN, M. (2022), *Johna Locke'a myśl wychowawcza w kwestii nabywania cnót moralnych*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, r. 67, nr 2, s. 91-104. <https://doi.org/10.31338/2657-6007.kp.2022-2.12>
- KOT, S. (1934), *Historia wychowania*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, Lwów.
- KOZŁOWSKI, W. (1919), *Stanowisko Locke'a w historii pedagogiki w świetle współczesnych jej dążeń*, Druk „Rola”, Warszawa.
- KRÓLIŃSKI, K. (1907), *Zwięzły podręcznik historii pedagogii z szczególnym uwzględnieniem historii pedagogii w Polsce oraz nowych prądów w czasach ostatnich*, Nakładem księgarni Maniszewskiego i Meinharta, Lwów.
- KUPISIEWICZ, C. (2012), *Z dziejów teorii i praktyki wychowania*, Impuls, Kraków.
- KURDYBACHA, Ł. (1967), *Pedagogika angielskiej rewolucji burżuazyjnej*, [w:] *Historia wychowania*, t. 1, pod red. Ł. Kurdybachy, PWN, Warszawa, s. 518-553.
- LITAK, S. (2008), *Historia wychowania, t. 1. Do wielkiej Rewolucji Francuskiej*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- LOCKE, J. (1931), *Myśli o wychowaniu*, przełożył, wstępem i objaśnieniami opatrzył M. Heitzman, Książnica Atlas, Warszawa – Lwów.
- LOCKE, J. (1948), *Wybór pism pedagogicznych*, opracowała H. Pohoska, PZWS, Warszawa.
- MAJCHROWICZ, F. (1901), *Historia pedagogii dla użytku seminariów nauczycielskich*, Nakładem autora, Drohobycz.
- MOŹDŻEŃ, S. I. (2005), *Historia wychowania do 1795*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Kielce.
- MROZOWSKA, K. (1959), *Wstęp*, [w:] J. Locke, *Myśli o wychowaniu*, tł. F. Wnorowski, wstępem i komentarzem opatrzyła K. Mrozowska, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Kraków, s. V-LXII.
- OSTERLOFF, W. (1918), *Przodownicy myśli pedagogicznej na zachodzie od czasów Odrodzenia. Obrazy i szkice*, Stowarzyszenie Nauczycielstwa Polskiego, Warszawa.
- RANISZEWSKA-WYRWA, A. (2014), *Johna Locke'a koncepcja wychowania moralnego*, „Biuletyn Historii Wychowania”, nr 31, s. 161-175. <https://doi.org/10.14746/bhw.2014.31.9>
- TRENTOWSKI, B.F. (1970), *Chowanna czyli system pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, t. 2, wstępem i komentarzem opatrzył A. Walicki, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- WOŁOSZYN, S. (1964), *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, PWN, Warszawa.
- WRÓŃSKA, K. (2023), *John Locke o edukacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków. <https://doi.org/10.4467/K7468.128/22.23.17626>

- WRÓŃSKA, K. (2012), *Pedagogika klasycznego liberalizmu w dwugłosie: John Locke i John Stuart Mill*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- WRÓŃSKA, K. (2015), *Uwagi o recepcji twórczości pedagogicznej Jona Locke'a w Polsce z perspektywy filozoficznej*, [w:] S. Sztobryn, K. Kamiński, M. Wasilewski (red.), *Filozofia wychowania w Europie Środkowej w kontekście uwarunkowań historycznych, społecznych, politycznych i filozoficznych*, Wydawnictwo Naukowe Towarzystwa Pedagogiki Filozoficznej Chowania, Łódź, s. 15-35.

Dr hab. Jan Wnęk

Katedra Historii i Teorii Wychowania
Wydział Psychologii, Pedagogiki i Nauk Humanistycznych
Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
Ul. Gustawa Herlinga Grudzińskiego 1, 30-705 Kraków, Rzeczpospolita Polska
j.wnek@interia.pl